

eeuw bijna een kwart van de Middelburgse bevolking onder de armoedegrens leefde? De nood was erg hoog en de mensen liepen tegen de muur op van ellende. Frans van den Driest vertelt over de initiatieven die de elite in die tijd organiseerde om de nood van hun stadgenoten te lenigen. We sluiten af met de vaste rubrieken. Tot slot doe ik nog een oproep om kopij. We zouden graag weer interessante,

spannende en indrukwekkende bijdragen van leden ontvangen. Onze voorkeur gaat uit naar zelfgeschreven verhalen en artikelen over heemkundige onderwerpen. Aanwijzingen voor het aanleveren van artikelen of bijdragen kunt u bij ons aanvragen of lezen op de website van de HKW.

Leo Hollestelle

Bunter Abend

Hoe de Duitse bezetter van Walcheren zich vermaakte

Doorgaans vliegen je in een artikel over de Tweede Wereldoorlog de kogels om de oren. In dit artikel is daarvan geen sprake. Integendeel, er valt geen schot, het gaat over vermaak.

Tijdens de oorlogsjaren waren veel Duitse militairen op Walcheren gelegerd. Ze bewaakten de kustlijn, bemanden afweergeschut, legden mijnen, bouwden bunkers enzovoorts. Maar ze waren daar natuurlijk niet 24 uur per dag mee bezig. Als er niets bijzonders aan de hand was, waren ze 's avonds vrij. Hoe werd die vrije tijd ingevuld? In dit artikel wordt daar nader op ingegaan.

Ontspanning op lokatie

De eenvoudigste vorm van ontspanning vond plaats in bijvoorbeeld de barak, de bunker, de kazerne en aan boord. Daar vermaakten de militairen zich met boeken, kranten, grammfoon, kaartspel en voetbal

of met het schrijven van een brief naar huis.

De welzijnsofficieren konden de benodigde ontspanningsmaterialen maandelijks via de hiërarchie weg aanvragen. Zo vroeg de commandant van het zware geschut in Aagtekerke, Domburg en Westkapelle in november 1940 om boeken. In januari 1941 konden driehonderd boeken in Den Haag worden afgehaald, maar die moesten wel met enkele andere onderdelen gedeeld worden.

Radio

Op standplaats werd ook veel naar de radio geluisterd. Het was min of meer standaard dat er per dertig man een radio aanwezig was. De commandant moest er op toezien dat de toestellen ook echt voor ontspanning van de troepen werden gebruikt en niet stiekem op kantoren of in privévertrekken stonden. Luisteren naar

buitenlandse (lees Engelse) zenders was streng verboden.

Toen de Nederlandse bevolking in mei 1943 gedwongen werd haar radio's in te leveren, kwam een groot deel van die toestellen ter beschikking van de *Wehrmacht*. In november 1943 verzocht de *Ortskommandant* Middelburg om toewijzing van honderd toestellen uit de voorraad van inbeslaggenomen radio's onder het motto: "Het gemeentebestuur heeft er toch genoeg..." De radio's waren bestemd voor hospitalen, ziekenbarakken en verspreid liggende legeronderdelen.

Straatvertier

Als tijdverdrijf werd er veel op straat geslenterd en naar Nederlandse meisjes gekeken, maar die reageerden meestal niet. Ook bezocht men het café, waar flink werd gedronken en het dikwijls uit de hand liep. Vaak liepen 's avonds laat lallende en schreeuwende militairen over straat en zij joegen daarmee de burgerij de stuipen op het lijf. De *Feldgendarmarie* (militaire politie) moest er dan aan te pas komen om de manschappen tot de orde te roepen. Het waren niet alleen gewone soldaten die de boel op stelten zetten. Ook officieren konden er wat van. Een voorbeeld. Op 8 mei 1944 kwam het in een café aan de Londensekaai in Middelburg tot ongeregelheden. Een kapitein kreeg opdracht daar een dronken luitenant af te voeren. Die was inmiddels onderweg naar een lokaliteit op de Dam en weigerde aan de bevelen van de kapitein te voldoen. Om het toegestroomde publiek – dat natuurlijk genoot – geen verder schouwspel te bieden, greep de kapitein niet harder in. Uiteindelijk lukte het – na veel heen-en-weerpraat – de luitenant in een auto te krij-

gen en naar zijn onderdeel over te brengen.

Openluchtconcerten

In de eerste oorlogsjaren gaven militaire kapellen regelmatig openluchtconcerten op Walcheren. Voor de op straat slenterende militairen betekende dat afleiding en was het tevens een oppepper. Daarnaast hoopte de bezetter met vrolijke klanken de Nederlandse burgerij voor zich te winnen. Ook het Stafmuziekkorps van de Duitse politie (de beruchte *Grüne Polizei*) is meerdere keren op Walcheren geweest om te musiceren. Op 19 juni 1941 speelde het korps 's middags op de Dam in Middelburg. De plaatselijke commandant van de Duitse politie meldde zijn superieuren: "Het concert was tevoren in de pers aangekondigd, zodat al voor het begin publiek aanwezig was. Ook na het begin van het concert kwamen nog luisteraars. In totaal waren 300 mensen aanwezig. Het goede en gevarieerde programma maakte veel indruk. Ook de uitgevoerde Nederlandse stukken kregen een levendig onthaal en hebben m.i. bijgedragen aan een betere verstandhouding. [?] Vooral de aan het einde gespeelde marsen en het gedisciplineerde optreden oogstten grote waardering. Het was vooral de talrijke in Middelburg aanwezige, landelijke bevolking, die grote interesse toonde. Juist de Zeeuw, die van nature moeilijk toegankelijk is, maar wel van muziek houdt, zal naar mijn mening door muziek gewonnen kunnen worden. Met het oog daarop verzoek ik om herhaling..."

Film

Bioscopen werden door de bezetter druk bezocht. Op Walcheren waren er vier:

Electro en Schouwburg in Middelburg, en Alhambra en Luxor in Vlissingen. Voor een ordelijk verloop van de voorstellingen werden de speeluren tussen de burgerij en de *Wehrmacht* verdeeld. Aanvankelijk ging dat goed, maar na verloop van tijd ontstonden problemen. In Middelburg zaten bij burgervoorstellingen toch Duit-

ledere week werd een nieuwe film vertoond, vaak met bekende sterren als Zarah Leander, Marika Röck en Magda Schneider. Het genre varieerde van oorlog (*U-Boote Westwärts*) via cultuur (Friedrich Schiller) tot puur vermaak (*Rosen in Tirol*). Om de orde te handhaven, zat er regelmatig militaire politie in de zaal; die kon dan

sers in de zaal en zij namen de plaatsen van Nederlanders in. Men vreesde incidenten en om dat te voorkomen kwamen *Ortskommandant* en bioscoopeigenaar in juli 1943 tot een nieuwe urenverdeling.

De Schouwburg draaide op zondag en maandag voor de burgerij, de overige dagen voor de militairen (*Wehrmacht-Kino*). Bij voorstellingen voor Duitsers mochten wel Nederlanders als introducé worden meegenomen. Meestal waren dat sympathisanten van het regime of vrouwen die een relatie met een Duitser hadden aangeknoopt.

Duitse autoriteiten (onder andere Beauftragte W. Münzer) in een auto voor de Schouwburg te Middelburg, 1941/'42. (Zeeuws Archief, HTAM-A-0652)

gratis meekijken. Na het begin van de invasie van de geallieerden in juni 1944 werden de veiligheidsmaatregelen verscherpt en moesten de voorstellingen om 21.00 uur afgelopen zijn.

Voor afgelegen posten waren filmwagens beschikbaar, waarmee een intensief programma werd afgewerkt. Vanuit een van die wagens werden bijvoorbeeld van 22 tot

28 januari 1944 verspreid over Walcheren veertien voorstellingen verzorgd. In april 1944 waren er zelfs twee wagens in de regio, waarmee toen 120 voorstellingen werden gegeven.

Sport

Sportbeoefening kreeg veel aandacht. Er

ronden om het Duitse kampioenschap, die op 6 september 1941 op de Nieuwe Markt in Vlissingen werden gehouden. Acht bokkers namen het daar tegen elkaar op. De winnaars gingen door naar de volgende ronde in Amsterdam. De wedstrijd was niet alleen een uitje voor de Duitsers maar was ook als propaganda bedoeld.

Duitse en Nederlandse autoriteiten (onder anderen W. Münzer, J. Dekker en P. Dieleman) tijdens een bijeenkomst in de zaal van de schouwburg te Middelburg, 1941/'42. (Zeeuws Archief, HTAM-A-0650)

werd gevoetbald, getennist en gezwommen. Al aan het begin van de oorlog vorderde de *Wehrmacht* sportterreinen, maar stelde die dan nog wel een of meer avonden ter beschikking van de plaatselijke sportclubs.

Een evenement van formaat werd gevormd door de bokswedstrijden in de voor-

Uit Zeeland en Noord-Brabant waren veel militairen naar Vlissingen gekomen, wat veel drukte in de stad opleverde. Er waren voorzorgsmaatregelen getroffen in de vorm van extra afweergeschut. Talrijke hoge Duitse autoriteiten en afgevaardigden van het gemeentebestuur waren aanwezig. Na het openingswoord van *Kapitän zur See Möllmann* begonnen de wedstrijden en bokste Duits kampioen Gustav Eder als extraatje vier trainingsrondjes.

Na afloop sprak Möllmann nog een kort woord en werden het *Deutschlandlied* en het *Horst Wessellied* gezongen.

Geestelijke verzorging

Tijdens de oorlog was de verhouding met de kerken stroef. De nazitop kon zich echter geen problemen op dat terrein veroorloven en de militairen werd dan ook in het algemeen gelegenheid geboden tot kerkbezoek.

Over Walcheren zijn hierover slechts summier gegevens aangetroffen. In Vlissingen werd om de twee weken een godsdienstoefening gehouden. Protestanten konden naar de gereformeerde kerk in de Paul Krugerstraat, katholieken naar de r.k.-kerk aan de Brouwenaarstraat. De diensten werden geleid door een leger- of vlootpredikant en mochten alleen bezocht worden voor zover de militaire dienst het toeliet.

Bij speciale gelegenheden, zoals Heldengedenkdag, waren er bijzondere diensten. Hoe de geestelijke verzorging in de rest van Walcheren was georganiseerd, kon niet worden vastgesteld. Vermoedelijk bezochten de militairen ook wel de plaatselijke kerken.

De welzijnsorganisatie

Voor ontspanning waren de militairen niet alleen op zichzelf aangewezen. Ook van bovenaf was de ontspanning *gründlich* georganiseerd. Bij de staf in Den Haag was een afdeling *Wehrbetreuung* (vrij vertaald: welzijnszorg) die nauw samenwerkte met de nationaal-socialistische organisatie *Kraft durch Freude* (een soort superimpresariaat). Die instelling contracteerde gezelschappen en individuele artiesten om voor de troepen op te treden. Alleen al in de periode juli 1940 tot december 1941 werden door *KdF* 5.600 optredens georganiseerd.

Georganiseerde ontspanning

Hoe zat het met de georganiseerde ontspanning op Walcheren? Daar hadden de militairen zeker niet over te klagen. Bij de bestudering van de documenten krijgt men soms het gevoel dat ze er meer zaten voor hun vermaak dan voor oorlogvoering. Dat is overigens schijn, want wie de ene avond een cabaretvoorstelling bijwoonde, liep kans de volgende dag tussen zes planken te worden afgevoerd.

Een bont gezelschap artiesten kwam voor de militairen naar Walcheren: acrobaten, cabaretgroepen, koren, opera-/operettegezelschappen, sporters, sprekers enzovoorts. Ook konden de militairen deelnemen aan beroepscursussen.

Soms speelde men op lokatie, bijvoorbeeld in een geschuts- of zoeklichtopstelling. De meeste optredens werden echter gehouden in het *Wehrmachtheim* (militair tehuis). In Middelburg was dat gevestigd in het Schuttershof aan de Vlasmarkt, in Vlissingen in het Strandhotel aan de boulevard. Voor grote voorstellingen werd zo nodig uitgeweken naar hotel Britannia.

Toneel en cabaret

Toneel en cabaret waren toppers onder het vermaak. Gemiddeld twee à drie keer per maand werd wel ergens opgetreden. Een kleine selectie.

In november 1940 trad in Domburg een gezelschap op met een vrolijk herdersspel uit de rococotijd.

In april 1941 was er in Vlissingen een grote revue in dertig taferelen met een groot orkest en bekende artiesten uit Berlijn en Frankfurt am Main.

Begin juni 1943 kwam het *Deutsche National Theater* uit Osnabrück naar Domburg, Middelburg en Vlissingen. De komst

van dit gezelschap was bemiddeld door *Beauftragte Münzer*, die uit Osnabrück afkomstig was.

Voor de artiesten moest er onderdak, voedsel en een met bloemen versierde zaal worden geregeld. Als ze per trein reisden, werden ze door een speciaal transportcommando van het station opgehaald. Naarmate de oorlog voor Duitsland slechter verliep, nam het vermaak toe. Alleen al in januari 1944 traden in Middelburg en Vlissingen negen toneel- en cabaretgroepen op.

Waardering

Niet alle voorstellingen vielen bij Heinz, Fritz en Günther in de smaak. Het optreden van een dans- en voordrachtsgroep onder de titel *Temperament des Südens* in februari 1944 in Vlissingen werd 'matig' beoordeeld. Een blijspel in maart vond men 'gemiddeld', maar fronttoneel *Ebbecke* in dezelfde maand vond men 'zeer goed'. Ook de revue *Paris* van de Organisatie *Todt* (bunkerbouwers) scoorde goed. Het was een Frans gezelschap met veel dames en waarschijnlijk een Folies Bergères-achtig programma. Vermoedelijk vonden de militairen de voorstellingen vaak te netjes en wilden ze meer pit in de vorm van meer vrouwelijk schoon!

Muziek voor de troep

Muziekuitvoeringen waren er in alle soorten, veelal met een klassiek of licht-klassiek Duits repertoire. In november 1941 trad een kwartet op met muziek van Mozart, Haydn en Strauss. In dezelfde maand speelde in Middelburg een speciaal *KdF*-gezelschap *De Barbier van Sevilla*. Aan het begin van de oorlog was het zelfs

mogelijk om vanuit Walcheren voorstellingen in Den Haag bij te wonen. De militairen vertrokken dan 's morgens per trein uit Vlissingen en reisden de volgende dag terug. Het programma loog er niet om. Wat te denken van *Der Rosenkavalier* of *Die Meistersinger von Nürnberg*?

In juli 1942 was er op verschillende Walcherse lokaties een optreden van het muziekkorps der 6e Marineartillerieafdeling met zang van de Gorch Fockgroep. Daarnaast concerteerde regelmatig het muziekkorps van de *Ordnungspolizei*.

Zelfs in 1944 waren er nog volop optredens. Op 23 februari hield men in Britannia een *Musikalische Morgenfeier* (muzikale plechtigheid) met liederen van Brahms, Mozart, Schubert en Wolff.

Later in diezelfde maand traden drie klassieke zangeressen op, die in tien dagen vrijwel heel Walcheren bezochten. Omdat er op zondag geen bus reed, kregen de commandanten opdracht de dames naar Zoutelande en Westkapelle te brengen. In februari en maart 1944 werd in Middelburg de opera *Fra Diavolo* opgevoerd en was er een optreden van het Weens Kamerorkest onder leiding van Josef Wegenstein.

In juli 1944 kon men op zondagavond in het *Wehrmachtheim* Middelburg luisteren naar een radio-uitzending met de titel *Muziek van onsterfelijke Duitse meesters*. Er werd dan niet bediend en men mocht niet te laat komen.

Het vermelden van alle concerten, meezingavonden, openluchtconcerten en operettes zou te ver voeren, maar één optreden mag niet onvermeld blijven, namelijk dat van het Bremer Domkoor. Dat maakte in juli 1942 een reis door Nederland, waarbij ook Walcheren werd aangedaan.

Electro-Bioscoop
MARKT 40 TELEFOON 410 MIDDELBURG

Presenteert vanaf Vrijdag 18 t/m. Donderdag 24 Juli

De baas in huis

met
HANS MOSER — MARIA ANDERGAST — LEO SLEZAK.

Een pittige en dwaze film, die U van het begin tot eind doet schaterlachen. HANS MOSER verwekt groote hilariteit met zijn heerlijken humor en zijn bijzondere flair om van de gewoonste zaken iets buitengewoons te maken.

Dol-komische scènes, lachwekkende situaties, kostelijke humor.

DAT ALLES VINDT U IN „DE BAAS IN HUIS“
TOBIS FILM.

Voor de Pauze 1

PRIMA VERZORGD VOORPROGRAMMA.

Aanvang der avondvoorstelling 8 uur,
Zondag 3 uur Matinee.

Schouwburg Bioscoop
Molenwater 99 Telefoon 181 Middelburg

Vertoont vanaf Vrijdag 18 tot en met Maandag 21 Juli

ILSE WERNER en JOHANNES RIEMANN in

Haar eerste avontuur

met VOLKER VON COLLANDE — CHARLOT DAUDERT
ELISABETH LENNART

In rake dialogen wordt dit eerste avontuur van een jong meisje en het laatste van een ervaren man tot een bijzonder genot. Een interessante film, die een zeer menselijk probleem aanroert en daarvoor een gezonde oplossing geeft. Een stuk jeugd met alle dwaasheid en schoonheid, ake, overmoed en droefheid. Ufa-Film.

Voor de Pauze 1

PRIMA VERZORGD VOORPROGRAMMA.

AANVANG DER AVONDVOORSTELLING 7.30 UUR.
ZONDAG 2.30 UUR MATINEE.

De PZC besteedde in haar rubriek Kunst aandacht aan het optreden in de Sint Jacobskerk te Vlissingen en beoordeelde dat negatief. Men nam daarbij een zeker risico, want hoe zou die beoordeling bij de bezetter overkomen?

Muziek voor de top

Ook *Beauftragte* Münzer organiseerde in Der Boede het nodige. Dat waren geen bijeenkomsten voor de Duitse Jan Soldaat, maar meer voor officieren, partijleden en vooraanstaande Zeeuwen, al dan niet lid van de NSB. De animo onder goede Nederlanders was niet groot, velen stuurden een bericht van verhindering. De uitgenodigde artiesten waren bepaald niet de minsten op hun vakgebied. Op 8 maart 1942 concerteerde het Zepparoni-Quartett met werken van Brahms, Mozart en Mengelberg. Eind mei trad professor Josef Pembaur uit Wenen op. Hij behoorde tot de toonaangevende Duitse pianisten

Het filmprogramma in de week van 18 t/m 24 juli 1941 in de Electro-bioscoop en in de Schouwburg-bioscoop. (Provinciale Zeeuwsche Courant, 17 juli 1941)

uit die tijd. Hij sprak in Der Boede onder meer over Brahms en Liszt en speelde werken van deze componisten.

In november 1942 traden twee Nederlandse zangeressen op met liederen van Brahms, Liszt, Schubert en Schumann. Zo nodig werd voor een optreden bij een Middelburgse muziekhandel een vleugel gehuurd, werden stoelen van Britannia naar Der Boede vervoerd en werden er – ook weer in Middelburg – uitnodigingen gedrukt. De kosten werden gedeclareerd bij het Rijkscommissariaat in Den Haag.

Feest- en gedenkdagen

Op feestdagen werden speciale bijeenkomsten georganiseerd. Zo werd op 20 april 1941 voor de verjaardag van de

Führer door de NSDAP in Britannia een bijeenkomst gehouden. Men kon zijn sympathie voor de jarige tonen door bloemen mee te brengen, die later op de graven van de gesneuvelde kameraden werden gelegd. Na afloop was er een gezellig samenzijn.

De *Kommandant der Seeverteidigung Süd Holland* bleef die dag niet achter en organiseerde op zijn beurt een *Kameradschaftsabend*, waarbij waarschijnlijk rijkelijk alcohol geconsumeerd is.

Kranten

Per compagnie konden tien exemplaren van Duitse kranten bij de uitgever worden besteld. Daar bleef het niet bij. Sommige onderdelen gaven een eigen krant uit. Eind 1942 lanceerde een in Zeeland gelegerde divisie de *Zeeländer Wachtposten*. In deze krant wilde men aandacht schenken aan ernstige en vrolijke zaken en aan het land waar men gelegerd was. Het eerste exemplaar werd door Münzer aan rijkscommissaris Seyss-Inquart aangeboden. Münzer hoopte dat het blad ook in handen van de bevolking zou komen en een middel zou zijn om de bevolking voor zich te winnen. Dat bleef echter een vrome wens. Het antwoord van de rijkscommissaris was ontzuiverend: hoe dachten de militaire autoriteiten over deze krant? Daar waren toch voorschriften voor? In ieder geval moest voor de uitgave van zulke bladen, met het oog op propagandistische invloed en paperschaarste, toestemming gevraagd worden. De rijkscommissaris twijfelde aan een positieve invloed (vanuit nazi-oogpunt welteverstaan) op de bevolking en ondersteunde het blad niet. Niettemin bleef de krant verschijnen.

Winterhulp

In het Duitse sociale leven speelde de Winterhulp een belangrijke rol. Veel concerten, uitvoeringen en dergelijke werden – ook op Walcheren – afgesloten met een collecte voor deze organisatie.

In december 1941 werd in Vlissingen een speciaal concert voor de Winterhulp georganiseerd voor op Walcheren wonende Duitsers en leden van de Nederlands-Duitse cultuurgemeenschap. De collecte bracht f 553,18 op.

In april 1942 was het weer zover. Een muziekkorps van de luchtmacht bracht een symfonisch concert. De feestelijk versierde grote zaal van Britannia was tot de laatste plaats gevuld met militairen en talrijke hoge Duitse en Nederlandse gasten. Het programma, dat met verve gebracht werd, bestond uit werken van onder anderen Leoncavallo, Liszt en Smetana. Het publiek was zo enthousiast dat het op enkele toegiften werd getrakteerd. Een collecte voor de Winterhulp bracht f 1.150,- op. Ook in 1944 was er in Middelburg nog een speciale muziekavond ten bate van de Winterhulp.

Slot

Het Duitse 'welzijnscircus' op Walcheren overziende, kom ik tot de volgende conclusies. Zonder meer kan gesteld worden dat de leiding van de *Wehrmacht* veel aandacht schonk aan het welzijn van de militairen. Kosten noch moeite werden gespaard om voor afleiding en ontspanning te zorgen. Uit alle delen van Duitsland werden gezelschappen en individuele artiesten aangetrokken. Of het optreden altijd op vrijwillige basis gebeurde of dat (zachte) dwang werd uitgeoefend, kan niet worden vastgesteld.

Opvallend is dat het repertoire meestal een ontspannend karakter had en niet of nauwelijks werd gebruikt voor politieke indoctrinatie. Bij de films ontbreekt bijvoorbeeld de sterk antisemitische film *Jud Süss*.

De muziekprogramma's waren meestal van een goed gehalte, met overwegend werk van Duitse componisten. Werk van joodse componisten ontbrak.

Om te kunnen optreden moest vaak geïmproviseerd worden. Er werd af en toe in de openlucht gespeeld of in dorpszaaltjes die niet aan de eisen voldeden. Een piano moest soms ergens anders worden opgehaald.

Naarmate de oorlog vorderde, werd transport moeilijker en gevaarlijker. Niettemin gingen de artiesten vrijwel tot het einde door. Per trein reizende artiesten waren een levende schietschijf en liepen grote

risico's. Hoewel de artiesten werkten voor foute opdrachtgevers, mag geconcludeerd worden dat zij onder gevaarlijke omstandigheden een grote inzet hebben getoond.

Jules Braat

Bronnen

Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie:

- archief WBN, Ortskdt. Middelburg
 - archief General Komm. für das Sicherheitswesen;
 - archief *Beauftragte voor Zeeland*;
 - 'De Zeeuwse Stroom';
 - 'Deutsche Zeitung in den Niederlanden'.
- Zeeuws Archief/Zeeuws Documentatiecentrum:*

– diverse dagbladen.

Sankt Petri Domgemeinde Bremen:

– documentatie reis Domkoor in juli 1942.

Crisistijd in Veere

Herinneringen aan de jaren dertig

De werkverschaffing

In de jaren dertig van de twintigste eeuw was er ook in Veere grote werkloosheid onder de mannelijke bevolking. Er waren veel ongeschoolden werkloos, maar ook onder de geschoolden was de werkloosheid groot. Voor de ongeschoolden waren er de 'werkverschaffing' en de 'steun'. Wanneer men geldelijke steun kreeg via de gemeente, betekende dat toch doodgewoon armoede. Af en toe konden de

steuntrekkers gratis vlees in blik afhalen op het stadhuis.

Iedere fiets moest toentertijd voorzien zijn van een metalen fietsplaatje dat een gulden, en later een rijksdaalder kostte. Veel fietsers hadden hun plaatje in een etui met een riempje aan het stuur hangen. Er zijn veel fietsplaatjes gejat! Werklozen konden een gratis plaatje afhalen bij de plaatselijke commies der belastingen. Dit werd dan door een klein raampje in de voordeur uit-

